

4. Новые исследования, появившиеся в области лингвистики, психологии, методики и других смежных наук, соответствуют коммуникативным целям изучения неродного языка с учетом взаимосвязанного обучения видам речевой деятельности.

5. Взаимовлияние, взаимообогащение украинского и крымскотатарского языков в контексте новых социолингвистических отношений.

6. Новые социально-педагогические условия функционирования государственных языков в образовательной системе и других сферах жизни общества.

Таким образом, целенаправленное использование экстралингвистических факторов при обучении украинскому языку как второму способствует формированию у ребенка реального двуязычия. И эта особенность также должна учитываться в методике обучения украинскому языку в школах с крымскотатарским языком обучения.

Литература

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / Бодуэн де Куртенэ И.А. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 310 с.

2. Девлетов Р.Р. Трилингвальное обучение в педагогических учебных заведениях Украины / Девлетов Р.Р. – Симферополь : Издательство «Оджакъ», 2011. – 340 с.

3. Дешериев Ю.Д. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия / Ю.Д. Дешериев, И.Ф. Протченко // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1976. – С. 23.

4. Дзусова Б.Т. Методика работы по усвоению этнокультуроведческой лексики русского языка в осетинской школе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Дзусова Бэлла Таймуразовна. – Владикавказ, 1998. – 187 с.

5. Сухорев В.А. Психология народов и наций / В.А. Сухорев, М.В. Сухорев. – Днепропетровск : Сталкер, 1997. – С. 6–7.

*Стаття рекомендована до друку
кандидатом пед. наук, доцентом, завідувачем кафедри дошкільної освіти
РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет»
Бахіча Е.Е.*

Стаття надійшла до редакції 7 липня 2014 року

УДК 373.5.016:821.161.2(092)

*Юлія Балаховська
(м. Київ, Україна)*

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ О.Р. МАЗУРКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ МЕТОДИЧНОЇ ДУМКИ

Стаття присвячена проблемі критичного аналізу методичної спадщини О.Р. Мазуркевича – визначного вченого-педагога, першого академіка в галузі методики викладання літератури другої половини ХХ століття. Автор розглядає найгрунтовніші науково-методичні праці вченого, які вплинули на подальший розвиток методології та методики викладання літератури в середній загальноосвітній школі. У статті проаналізовано найважливіші науково-методичні ідеї, здійснено глибокий науковий і критичний аналіз методичних поглядів науковця, які й донині займають важливе місце в теорії і практиці методики викладання літератури.

Ключові слова: *спадщина, методика навчання, літературна освіта, методична ідея, історія методики, аналіз твору, метод, прийом, засіб, методологія.*

Статья посвящена проблеме критического анализа методического наследия А.Р. Мазуркевича – известного ученого-педагога, первого академика в отрасли методики преподавания литературы второй половины ХХ века. Автор рассматривает наиболее значительные научно-методические труды ученого, которые повлияли на дальнейшее развитие методологии и методики преподавания литературы в средней общеобразовательной школе. В статье проанализированы самые важные научно-методические идеи, совершен глубокий научный и критический анализ методических взглядов ученого, которые и до сегодняшнего дня занимают важное место в теории и практике методики преподавания литературы.

Ключевые слова: *наследие, методика обучения, литературное образование, методическая идея, история методики, анализ произведения, метод, прием, средство, методология.*

This article deals with the problem of critical analysis of methodological legacy of Oleksandr Mazurkevych – an outstanding scientist and teacher, the first academic in methodology of literature teaching in the XXth. century. The author observes the scientist's most important scientific and methodological works which influenced the following development of methodology and methods of literature teaching at general school. This article is about the scientist's most important scientific and methodological works, profound all-round and critical analysis of methodological legacy of Oleksandr Mazurkevych. Nowadays scientist's ideas have become very important in theory and practice of methodology of teaching literature.

Key words: *legacy, methodology of teaching, work of fiction, history of methodology, text's analysis, method, technique, way, means.*

Історичний досвід, теоретичні праці минулого є цінним джерелом педагогічних ідей, форм, методів і прийомів роботи. Методична наука потребує глибокого, всебічного аналізу наукових надбань, творчого досвіду попередніх років, зокрема ХХ століття. Усе цінне, здобуте наполегливою працею багатьох поколінь вчених-методистів, учителів-словесників, творчо осмислене педагогічною наукою має бути збережено й удосконалено в умовах реформування сучасної школи і, зокрема, літературної освіти. Отже, аналіз методичної спадщини визначних педагогів і методистів надзвичайно важливий для подальшого розвитку теорії і практики викладання літератури у школі. Адже вивчення в історичному аспекті сутності й значення методики, врахування як досягнень теорії і практики викладання літератури, так і недоліків, що часом шкодили розвитку шкільної літературної освіти в Україні, сприяє педагогічному зростанню вчителя, підвищує його методичну грамотність. Критичний аналіз шкільного викладання літератури в історичному аспекті допомагає глибше зрозуміти об'єктивні закони методики як науки, що у свою чергу дає змогу глибше досліджувати проблеми шкільної літературної освіти.

Значний інтерес з цього погляду являє теоретична та методична спадщина визначного педагога й методиста другої половини ХХ століття, першого і єдиного академіка в галузі дидактичної філології, зокрема, методики викладання літератури в школі Олександра Романовича Мазуркевича (1913–1995), автора книг з історії педагогіки, історії, теорії та методики літератури, літературознавства, дослідника творчості й педагогічних поглядів представників українського красномовства: Т. Шевченка, І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки та багатьох інших.

Наукова спадщина ученого досліджується вперше. Надруковані поодинокі статті, у яких висвітлювалися окремі аспекти творчої діяльності вченого, не давали повної картини про його педагогічні й методичні пошуки, яким подеколи надавалася не зовсім об'єктивна оцінка. Водночас вивчення творчої спадщини О.Р. Мазуркевича надає можливість глибше осмислити історію розвитку методичної думки протягом майже півстоліття (50–90 рр. ХХ ст.). Його праці повинні стати невичерпним джерелом педагогічних ідей, творчого пошуку для сучасних науковців, учителів-словесників на шляху удосконалення педагогічної майстерності у шкільній літературній освіті. Значна частина молодих науковців і вчителів не знайома із працями О.Р. Мазуркевича, а педагоги старшого віку у зв'язку з тим, що його праці не перевидаються, втрачають можливість використовувати великий досвід ученого для впровадження його педагогічних ідей, які й донині актуальні, у навчальний процес.

Мета даної статті: визначити та охарактеризувати актуальні для сучасної методичної науки педагогічні ідеї О.Р. Мазуркевича.

Праці О.Р. Мазуркевича з методики літератури, написані в радянську епоху і, природно, пройняті ідеалами свого часу, зберігають актуальність у пошуках сучасних підходів до літературної освіти. Варто підкреслити, що саме О.Р. Мазуркевич науково обґрунтував суспільну роль методики літератури як науки, дав огляд становлення і розвитку методичної думки в минулому столітті, обґрунтував важливий виховний вплив літератури на молоде покоління і важливу роль учителя літератури. Неодноразово на сторінках фахових видань йому доводилось переконувати наукову громадськість у тому, що методика викладання – це галузь педагогічної науки, яка має право на цілковите визнання.

О.Р. Мазуркевичу належать численні праці про літературу як навчальний предмет: посібник для вчителів з теорії літератури, статті про вивчення художньої літератури, вивчення літератури в умовах реформи школи, творчі методи у вивченні літератури, наукове дослідження історії літератури, перебудову шкільного курсу української літератури, спрямування розвитку літератури. О.Р. Мазуркевич був співавтором підручників з української літератури та хрестоматій для 9-го класу в 1953–1971 рр., підручників для 10-го класу в 1967–1994 рр., хрестоматій для 10-го класу в 1967–

1992 рр., які витримали кілька перевидань, та співавтором монографії «Наукові основи методики літератури» (2002).

Актуальними залишаються думки дослідника про найважливішу особливість художньої літератури – виховний потенціал. Література є одним із найважливіших засобів ідейного, морального, трудового, естетичного виховання, формування світогляду і характеру людини [4].

Не втратила актуальності і методична ідея про те, що вся робота на уроці має бути зосереджена на тексті художнього твору з усім багатством змісту і форми, порушених у ньому проблем, втілених у художніх образах почуттів, емоцій, моральних оцінок. «Читаючи, роздумуючи над ним, проникаючи в глибину слова письменника, художніх образів, діти знаходять свій життєвий дороговказ, навчаються розуміти сучасність, правильно оцінювати події, дорожити надбаннями народу [4, с. 44]». На думку дослідника, у кожному творі, який вивчається в школі, треба знайти важливе й цікаве для учня, що допоможе йому розібратися в реальних для нього проблемах, краще зрозуміти минуле, глибше осягнути дійсність через її художнє відображення, мистецькі пізнання. Всіма засобами і на всіх ділянках навчально-виховної роботи в школі мають відкриватися дітям скарби мистецтва слова, які зміцнюватимуть у їхніх серцях любов до правди і добра, спротив до кривди і зла, виховуватимуть в них якості порядної і щирої людини [4].

Величезну роль у викладанні літератури, її впливу на учня-читача О.Р. Мазуркевич відводив учителеві. Він зазначав, що глибинна сила літератури діятиме на повну потужність лише тоді, коли вчитель сам знає і любить мистецтво слова, зацікавить своїм предметом усіх учнів, виплекає у них любов до художніх творів, розбудить життєву потребу читати і навчить самостійно осмислювати літературний твір. У підвищенні майстерності словесника, постійній роботі над собою, розширенні свого кругозору, загальнокультурного рівня вбачав учений високу результативність викладання літератури.

Надзвичайної наукової ваги набула монографія О.Р. Мазуркевича «Нариси з історії методики української літератури» (1961), яка донині є єдиною ґрунтовною працею з проблеми дослідження методики навчання літератури як науки. Автор зробив першу спробу дати систематизований огляд становлення і розвитку методичної думки в галузі вивчення літератури в школах України. У книзі він висвітлив широкий спектр проблем, до яких зверталася тогочасна методика, йому належать і перші спроби опису основних віх на шляху розвитку методики літератури в Україні. Метою роботи, як зазначав О.Р. Мазуркевич, було «... сприяти якнайповнішому критичному використанню творчої спадщини передових письменників і педагогів дореволюційного і радянського періодів для докорінного поліпшення викладання літератури в сучасній школі [5, с. 5]».

Перша частина нарисів присвячена методичній спадщині і практичному досвіду викладання літератури в дожовтневій школі. Центральне місце тут займає система педагогічних поглядів І. Франка, серед яких автор виокремлює такі: необхідність забезпечення самостійного мислення учнів у процесі аналізу художнього твору, збудження в них інтересу до книги, максимальна творча активізація тощо. Не міг науковець обійти і досвід радянської школи та тогочасної методики викладання літератури.

Саме тому, у методичній спадщині минулих століть автор у першу чергу виділяє думки, що були актуальними і в другій половині ХХ століття (виховний вплив літератури, методика читання, аналіз художнього твору тощо). Всі проблеми в галузі методичної науки, які вчений вважав нагальними для вирішення, і тепер знаходяться в центрі уваги вчених-методистів: розроблення наукових засад побудови шкільного курсу літератури й обсягу літературної освіти; наукове обґрунтування найдосконаліших методів вивчення художньої літератури на уроках різних типів і в системі позакласної роботи; теоретичне і практичне опрацювання методики аналізу художніх творів у шкільному курсі літератури; пошук шляхів подальшого підвищення педагогічної майстерності учителя літератури; подальший розвиток методології методики, вивчення, визначення й удосконалення методів наукової роботи в галузі методики літератури [5, с. 361–362].

Визначені в «Нарисах з історії методики української літератури» думки та ідеї О.Р. Мазуркевич намагався зреалізувати у ґрунтовній праці «Метод і творчість», сутність якої визначено самою назвою. Історично найстаршою групою методів ще з часів середньовіччя є словесні. Якщо окреслити основні віхи в галузі розвитку методів навчання, то їх послідовність виглядає так: спілкування в родині, усне слово учителя, комп'ютерна дидактика.

Система дидактичних методів змінювалась протягом віків. На початку ХХ століття спостерігаємо критику пасивних методів навчання, у тому числі словесних. Проте шкільна практика довела, що не можна нехтувати словесними методами, оскільки вони є підґрунтям для розвитку

всіх інших активних методів і прийомів, зокрема різних видів самостійної творчої роботи учнів. У своїй монографії О.Р. Мазуркевич глибоко науково обґрунтовує найефективніші методи і прийоми вивчення літератури, простежує їх динаміку і накреслює перспективу їх удосконалення у 70–80 рр. ХХ ст. Він теоретично обґрунтовує і дає практичні поради щодо шляхів і методів аналізу художнього твору в шкільному курсі літератури, пропонує чітку систему аналізу художнього образу в його ідейно-естетичній цілісності, в єдності змісту і форми літературного твору.

Надзвичайно важливим є розгляд О.Р. Мазуркевичем навчального методу в органічній єдності з творчістю учителя літератури, з його майстерністю і натхненням, у творчому застосуванні передового педагогічного досвіду. Ця думка вченого була цілком новаторською і знайшла відображення в інших працях. У своїй монографії вчений не лише теоретично обґрунтовує, а й практично доводить цю думку на прикладах зі шкільної практики передових учителів-словесників.

О.Р. Мазуркевич стверджував, що така єдність роботи не залишає й учнів пасивними: учні набувають знання і вміння самостійно працювати з книгою, спостерігати, експериментувати, шукати і знаходити. Вдало обрані методи і прийоми, їх творче використання мають вирішальний вплив на розвиток пізнавальних здібностей учня: пам'яті, мислення, уяви. Водночас вони мають велике виховне значення: розвивають в учнів допитливість, інтерес до наукового пізнання, інтерес до книги, виховують увагу, зосередженість, цілеспрямованість, спостережливість, дієвість.

Розглядаючи дидактичну систему методів в цілому, О.Р. Мазуркевич визначив специфіку їх у викладанні літератури як мистецтва слова, окреслив характерні риси методичної системи, яка випливає з самої природи літератури як вияву образного мислення, художнього пізнання світу. О.Р. Мазуркевич наполягав на тому, що вчитель-словесник повинен добре орієнтуватися у класифікації методів навчання взагалі і вивчення літератури у школі зокрема, щоб уміти визначити найефективніші.

Великого значення серед різних методів навчання О.Р. Мазуркевич надавав методам самостійного читання художнього твору. Адже сам твір, текст письменника є головним предметом вивчення, основою шкільного курсу літератури. Слово вчителя, критична література і підручник супроводжують, спрямовують, але не підмінюють осягнення художнього твору читачем-учнем.

Самостійна робота над текстом художнього твору, починаючи з безпосереднього його читання, – найперша неодмінна умова і початковий етап аналізу твору, вивчення творчості письменника на тлі літературного процесу: «Самостійна робота над основним (художнім) і допоміжним (критичним) текстами – це і є передня, вихідна позиція активізації навчально-виховного процесу, забезпечення всеохоплюючої творчої діяльності учнів на уроках літератури і в усій системі класних і позакласних, шкільних і позашкільних занять, спрямованих на її глибоке вивчення у нерозривному зв'язку з життям [3, с. 105]».

Учений підкреслював, що усвідомлення прочитаного є основним шляхом до правильного сприймання художнього твору: «Тільки свідоме читання, в поєднанні з емоційними переживаннями, забезпечує повноцінне використання в школі і великої виховної сили літератури, і широких її пізнавальних можливостей [3, с. 106]».

При цьому науковець зазначав, що не потрібно протиставляти читання художнього тексту його переказові, особливо якщо цей переказ є справді детальним, наближеним до тексту й емоційним. Одне одного не повинні виключати, а навпаки – має доповнювати, підсилювати. Потрібно дбати не лише про чуттєве сприймання художнього твору, а й про розумове осмислення його; не тільки про емоційне реагування, а й про свідоме засвоєння, – одне немислиме без іншого [3, с. 109].

Актуальними в новітній методиці викладання літератури є питання про осмислення учнями роботи художника зі словом, його задуму і реалізації в художніх образах. Звичайно, вже саме читання художнього твору – в школі, вдома чи в бібліотеці, індивідуальне чи колективне, мовчазне чи вголос – є неодмінним. На уроці художній твір повинен звучати і діяти на почуття і свідомість учнів безпосередньо. Але разом із тим потрібно домагатися максимальної активності мислення учнів, найбільшого напруження їх розумової діяльності (а не тільки збудження, чуттєвої реакції) протягом усього вивчення художнього твору в школі і надовго після нього [3, с. 109–110].

Важливою на всіх етапах розвитку методики викладання літератури залишається проблема роботи вчителя над формуванням навичок виразного читання. Воно забезпечує глибоке внутрішнє сприйняття твору в його ідейно-художній цілісності, через органічне злиття емоцій зі свідомістю. «Таке читання незримо й непомітно, але міцно й надійно об'єднує читача (слухача) з письменником, переносить нас у чарівний світ образів, а через них – у світ ідей, відтворених мистецтвом слова [3, с. 110]».

Одним з ефективних прийомів роботи над виразним читанням художнього твору О.Р. Мазуркевич вважав читання прози і віршів напам'ять. Добрими помічниками учителів у виразному читанні називав науковець магнітофон, радіолу, телевізор, радіоприймач. Але тільки помічниками, бо запис голосу читця-професіонала підсилить враження, та не замінить живого слова вчителя. «Потрібно якнайповніше оволодіти мистецтвом виразного читання, – писав О.Р. Мазуркевич. – Курс його має зайняти гідне місце в навчальних планах педагогічних вузів, у методиці підготовки вчителя-словесника [3, с. 116]». До речі, слід зауважити, що О.Р. Мазуркевич сам виразно напам'ять читав поетичні й досить великі за обсягом уривки з прозових творів української класичної літератури.

Основна робота – читання і самостійне естетично-сміслові, почуттєво-розумові сприймання художніх творів, у зв'язку з усією творчістю письменника, з літературним процесом і життям суспільства, – супроводжується і підсилюється в школі читанням рекомендованої вчителем і дібраної з власної ініціативи критичної літератури, яка формує розвиток критичного мислення учнів, спонукає до висловлення власної думки про прочитаний твір.

Головне завдання методики викладання літератури О.Р. Мазуркевич вбачав у розумному виборі і вмілому застосуванні методів, прийомів, способів і форм навчальної роботи з літератури, в оптимальному й доцільному використанні можливостей учнів під керівництвом учителя-майстра.

Цікавою у монографії «Метод і творчість» є наукова розвідка, пошук відповіді на питання: як бути зі «старими» методами і з «новаторськими» спробами. Побіжний екскурс ученого в історію розвитку методики навчання, а також здійснення педагогічного експерименту дали змогу зробити висновок, що основні методи вивчення літератури в школі давно розроблені і випробувані. І справа не в тому, щоб неодмінно винайти «нові» методи. І не в тому, щоб будь-що ліквідувати «старі». «Успіх залежить від того, як найкраще поліпшити, удосконалити ці методи, найдоцільніше застосувати їх, наймайстерніше поєднати, урізноманітнити і спрямувати. Наші вчителі й методисти це добре розуміють [3, с. 146]». «Якщо нові прийоми і методи покликані до життя самим життям, відповідають практичним потребам і знаходять у результаті виправдання, то методика візьме їх на своє озброєння, теорія обґрунтує, а практика утвердить. Якщо ж вимушено створювані і силоміць насаджувані, заради одного лише показного, зовнішнього оновлення, вони виявляються непридатними – життя відкине їх, як пустоцвіт. Справжнє новаторство становить закономірний розвиток того досвіду, який надбано віками й поколіннями багатьох народів [3, с. 147]».

Отже, вивчення науково-методичної спадщини О.Р. Мазуркевича дає можливість її передові ідеї впроваджувати в сучасний розвиток методики викладання літератури.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у ґрунтовному вивченні означеної проблеми.

Література

1. Кравець Ю.М. (Балаховська) З історії розвитку методики викладання української літератури (методична спадщина О.Р. Мазуркевича) / Ю.М. Кравець // Наука і сучасність : збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Том 48. – С. 68–75.
2. Мазуркевич О.Р. Виховна сила художньої літератури / Мазуркевич О.Р. – К. : Т-во для поширення політичних і наукових знань УРСР, 1960. – 43 с.
3. Мазуркевич О.Р. Метод і творчість / Мазуркевич О.Р. – К. : Радянська школа, 1973. – 255 с.
4. Мазуркевич О.Р. Моральне в естетичному / Мазуркевич О.Р. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1968. – 64 с.
5. Мазуркевич О.Р. Нариси з історії методики української літератури / Мазуркевич О.Р. – К. : Радянська школа, 1961. – 375 с.
6. Наукові основи методики літератури : навчально-методичний посібник / [за ред. Н.Й. Волошиної]. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.
7. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / [за ред. О.В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – 552 с.

*Стаття рекомендована до друку
кандидатом пед. наук, провідним науковим співробітником лабораторії
літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України
Шевченко З.О.*

Стаття надійшла до редакції 30 червня 2014 року